

MÚLTAT ÉRTELMEZŐ ELEVELEN TEKINTET

Szakály Sándor: *Múltunkról a mából.*

Tanulmányok, forrásközlések, életrajzok, esszék, 2021–2023

■ Akik Szakály Sándor történész életművét valamennyire ismerik, e kötet láttán sem csalódnak. E könyv az előző: *Talpra állás Trianon után* című kötetének folytatása (egy évtizede nagyjából kétévente adja ki kötetben a legutóbbi időben keletkező írásait), és ugyanaz a népnevelő, szinte missziós hevület hatja át, mint előzőeket.

Jelen kötet két nagy egységre oszlik: az első, a terjedelmesebb, tanulmányok, forrásközlések, életrajzok foglalta, a második rész esszéket, személyesebb jellegű írásokat tartalmaz.

Az első blokk első két tanulmánya a magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének létrehozását tárgyalja, elemzi, de találhatunk tanulmányt Horthy Miklós és IV. Károly kapcsolatáról, a Magyar Nemzeti Hadsereg létrehozásáról, annak vezérkari főnökeiről, a Bethlen-kormány 1921-es megalakulásáról. Külön színfoltja a kötetnek azoknak a markáns arcélú tábornagynak, katonai személyiségeknek az életrajza, akikről nem sokat tudunk, az életrajzokból azonban kiderül, hogy elvitathatatlan érdemeik vannak. A portrék között jelen van vitéz dr. Shvoy Kálmán altábornagy, vitéz Jány Gusztáv vezérezredes és Stomm Marcel gróf, altábornagy, vitéz Faragho Gábor és Röder Vilmos és vitéz nagylaki Rátz Jenő, vitéz lófő nagybacsoni Nagy Vilmos, vitéz lófő csíkszentsimoni Lakatos Géza, vitéz lófő dálnoki Miklós Béla, Kéri Kálmán vezérkari ezredes, vitéz Hány László címzetes vezérőrnagy, vitéz primor felsőtörjai Kozma István altábornagy életútjának lényegét láttató összefoglalása. De találunk portrét a

Magyar Tudományos Akadémia egykori elnökéről, Lónyay Menyhért grófról és Klebelsberg Kuno gróf kultúrpolitikusról is.

Miért fontosak, olvasásra érdemek ezek az életrajzok?

Shovy Kálmán altábornagy portréjában a szerző kiemeli, hogy a Shovy által írt napló a két világháború közötti korszak nagy hatású forrásává vált. Mánapság is sokat idézett forrásmunka. A szerző azt is megjegyzi, hogy éppen ezért ennek a munkának az 1983-as közreadása nagyobb odafigyelést kívánt volna a kiadótól. A személyes indítékokat, akár a sértettség motivációját is számba kellett volna venni. Ezt pótolandó az életrajz, amely megmutatja ki is volt, milyen pályát futott be valójában egy nagy hatású, korszakot feltáró mű szerzője.

Vitéz Jány Gusztáv vezérezredes a magyar királyi 2. hadsereg parancsnokaként vált vádak célpontjává. Ti. az 1943 januárja és áprilisa közötti doni katasztrófa háborús bűnöseként. Az életrajz tények felsorakoztatásával árnyalja a később golyó általi halálra ítélt nagy formátumú személyiséget. Jány ugyanis felmentését kérte volna az államfőtől a hadseregpárancsnoki beosztás alól, mivel világosan látta, hogy a hadsereg helyzete, létszáma, fegyverzete a rá kimért feladat nagyságával nem vethető össze. Látta, hogy egy szovjet támadással nem tudna szembeszállni. Azonban Jány kérelme a kormányzóhoz el sem jutott, ezért „fegyelmezett katonaként teljesítette a parancsot, amit 1942 decemberében a Honvéd Vezérkar főnöke továbbított

számára: a végsőig kitartani szovjet támadás esetén”.

Klebsberg Kuno kultúrpolitikus életrajzát olvasva, ha a szerző nem jegyezné meg, hogy „...az a politikus, aki az életét tette fel arra, hogy hazáját felvirágoztassa, példakép lehet mindenki számára”, az életrajzból akkor is kiderülne (*Gróf Klebsberg Kuno politikus és miniszter*). A huszártiszti felmenőkkel rendelkező, maga is katonai pályára predestinált Klebsberg azzal, hogy jogász, történészi pálya felé fordult nemcsak saját élete, hanem nemzete számára is a legfontosabbat tette. Fontos ez az életrajz azért is, mert talán kevesen tudják, hogy a közoktatás felvirágoztatásán túl a magyar sportéletben is vitathatatlan érdemei vannak.

Az életrajzok ismertetését még sorolhatnánk. Azonban mindegyik életrajz vezérelve a személyes életutat egy nagyobb egészben, a korszak politikai és társadalmi irányvonala mentén, akár ellentmondásaiban elhelyezni. Nem értékítéletet mondani, hanem tényeket felsorakoztatni, hogy az olvasó a tények mozaikdarabjait összerakva alakítson ki egy képet a szóban forgó személyiségről. Az is közös ezekben az életrajzokban, hogy habár nem hibátlan emberekről szól, akik viták, vádak keresztüztüében állnak, azonban életük nagy formátumú, és példaértékű a mai kor számára.

Az alapos hivatkozásokkal ellátott, sűrűn dokumentált tanulmányokat (egyébként az életrajzok is gazdagon dokumentáltak) olvasva egy megnyugtató folytonosság rajzolódik ki a kötetben. A nyitó tanulmány: *Kormányzó vagy király?* című, Horthy Miklós és IV. Károly kapcsolatát, utóbbi zűrzaváros, trónról való távozását és visszatérési kísérleteit tárgyalja. A Bethlen-kormány megalakításáról szóló tanulmány (*A Bethlen-kormány megalakításának előzményei és körülményei*) ezt a narratív szálát viszi tovább, mintegy kibontva azt, amiről a nyitó tanulmányban csak egyetlen mondat erejéig van szó. Ilyen értelemben a tanulmányok egymást is magyarázzák, kiegészítik, így

adva átfogó képet a két világháború közötti korszakról.

Horthy Miklós alakja Szakály Sándor egyik fő kutatási területe. A kötetben az érintett történelmi események kapcsán is megkerülhetetlen az alakja, illetve egy esszé kimondottan vele foglalkozik (*Élt 88 évet, egy korszak névadója volt*). Vitatott személyiségről van ez esetben is szó, annak kapcsán, hogy Magyarország belépése a II. világháborúba mennyire lett volna elkerülhető, vagy éppen hogy szükségesszerű volt. És azt gondolom, itt érhető tetten a történész, mint *értelmező* felelőssége. Ugyan a történész tényekkel dolgozik – maga Szakály Sándor szinte hitvallásként hangoztatja, hogy „kezdjük el tisztelni a tényeket” – de a tények értelmezése is legalább annyira feladata, mint a tények, források felkutatása.

Néhány eredeti forrásközlés a II. világháború „kényes”, megosztó kérdéseit veszi számba. Keitel Vilmos vezértábornagy és Bárdossy László magyar királyi miniszterelnök és külügyminiszter 1942. január 20-án lefolytatott, valamint vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek a m. kir. Honvéd Vezérkar főnökének ugyanez év január 21-én tárgyalás jegyzőkönyve világosan dokumentálja, hogy Keitel tábornagy a Német Véderő Főparancsnokság főnöke azzal az igénnyel utazott Budapestre, hogy a teljes magyar haderőt fogják a Német Birodalom részére biztosítani a magyar politikusok, katonai vezetők. A magyar vezetők viszont ezt nem fogadták el, minél kisebb haderőt akartak a keleti hadszíntérre küldeni. A tárgyalás egy kompromisszumos megegyezéssel zárult, amiről Szombathelyi kijelenti, hogy „kevesebb erőt nem adhattunk volna, mert ezáltal a németeket magunkra haragítottuk volna”.

Vitéz Jány Gusztáv a honvédelmi miniszterrel 1942. október 20-i megbeszélés melléklete,¹ amelyben a 2. hadsereg a szovjet területeken szembesülve azzal, hogy nálánál nagyobb túlerővel áll szemben, fegyverzeti felszereltséget, gondokat, javaslatokat fogalmazott

meg, amelyeknek megoldása nem tűrt halasztást. A forrásközlést érdemes egybeolvasni a vitéz Jány Gusztáv-életrajzzal, amelyről már korábban szoltunk, és amely nem felmenteni, tisztára mosni akarja alakját, de a kor viszonyai, korlátai közé helyezve árnyalni a személyiséget és annak tetteit.

A forrásközlésekből, különösen első kettőből, világosan kitűnik, hogy azok a tények, a tudás, a körülmények megismerésének letéteményesei. De kiolvasható belőlük más is. A részletesen kommentált jegyzőkönyvek a magyar tárgyalópartnerek *már eleve értelmezésben élő* tényközlései. Mérlegelni kellett a magyar honvédség hiányos felszereltsége okán a bevetés várható következményeit, mi történik, ha az egész hadtestet kivinnénk az országból. Előttünk áll egy tárgyalás belső keresztmetszete, amelynek kimenetelét olyan országban belüli feszültségek is befolyásolják, mint a hazai némettség, a Volksbund magyarok elleni szervezkedése.

A következő, *Esszék* címszóval bevezetett egység Szakály Sándor történelmi eseményekhez, személyiségekhez, Trianonhoz, kommunizmusához, '56-hoz, katonaelethez kapcsolódó reflexióit vagy éppen olvasmányélményeiről szőtt elmélkedéseit tartalmazza. Tetten érhető itt is a szerző életművéből már jól ismert buzdító, lelkesítő, akár mondhatnánk úgy is, népnevelő szándék. Nem a történelmi sebeknek felkaparása, hanem az azokról való beszéd indulatoktól, bűnbakkereséstől mentes tényalapú, épp ezért árnyalt gyakorlata a cél. A trianoni traumáról

szóló terjedelmes esszé a veszteségek felsorolása nyomán a következőt sem felejt el megemlíteni: „Ilyen mértékű megcsonkítás és kifosztás után az ország azonban mégis képes volt talpra állni. Az 1918 előtti nemzeti vagyoni hatvankét százaléka veszett el, és csak harmincnegyzet százaléka maradt meg. Az ország talpra állását jól érzékelteti az az adat, amely a nemzeti jövedelem számítások alapján készült. Eszerint 1913-ban a trianoni Magyarország területére vetített nemzeti össztermék (GDP) az európai átlag hatvankilenc százalékát tette ki, míg ugyanez az adat 1929-ben hetvennégy százalék volt!” (*Trianon*)

A súlyos témák után üdítő színfoltot képviselnek a szerző irodalomról, kultúráról, kulturális életről, a Márai Szalonról, Gárdonyi-élményről szóló esszéi. Számomra különösen kedves Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényét élményszerűen megelevenítő írás (*Olvasási élmény útravalóul*). Bizonyosság arra, hogy egy hitelesen megírt történelmi regény egy múltra, hősiess idealizmusra fogékony gyermek, fiatal lelkében akár élethivatás csíráját is elültetheti!

Mindent összevetve egy alaposan dokumentált, részletező, súlyos és kényes kérdéseket árnyaltan láttató kötet tarthat kezében az olvasó, amelyet szaktörténészek, egyetemi hallgatók, de olvasmányos, gördülékeny stílusa miatt a történelem iránt érdeklődő laikusok is haszonnal forgathatnak.

Lakatos-Fleisz Katalin

■ JEGYZET

1. Megjegyzendő, hogy forrásközlés előtt szereplő bevezető egy terjedelmes része nagyban megegyezik az előző két forrásközlés elé írt bevezetővel. Mivel a már közzétett információkat ismétli szükségtelenül, a kiadónak kellett volna figyelnie, hogy a Jány-forrásokban csak az arra vonatkozó magyarázó szövegek szerepeljenek.